

9. Юлиан Вассиан : история, историософия, историческая память [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http:// www. century/ postun.com/ culture-art-hystory/](http://www.century/postun.com/culture-art-hystory/).
10. Бумеранг. Твори Валентина Мороза. – Балтимор : Смолоскип, 1998. – С. 66–69.
11. Там само. – С. 103–106.
12. Там само. – С. 107–110.
13. Там само. – С. 115.
14. Мороз В. Мойсей і Датан / В. Мороз. – Торонто ; Балтимор : Смолоскип, 1978. – С. 17.
15. Там само. – С. 31–32.
16. Там само. – С. 40.
17. Бумеранг. Твори Валентина Мороза. – Балтимор : Смолоскип, 1998. – С. 74.
18. Знаменский С. П. “Сверхчеловек” Ницше [Электронный ресурс] / С. П. Знаменский. – Режим доступа : [http :// www.nietzsche.ru/look/century/ znamenensky/](http://www.nietzsche.ru/look/century/znamenensky/).
19. Гумилев Л. Этногенез и биосфера Земли [Электронный ресурс] / Л. Гумилев. – Режим доступа : [http :// www.gumilevica.kulichki.nrt/EVE/ index.html/](http://www.gumilevica.kulichki.nrt/EVE/index.html/).
20. Бумеранг. Твори Валентина Мороза. – Балтимор : Смолоскип, 1998. – С. 71–97.
21. Мороз Р. Проти вітру. Спогади дружини українського політв'язня / Р. Мороз. – Львів : Свічадо, 2005. – С. 89–91.
22. Рапп І. Мороз Валентин Якович [Электронный ресурс] / І. Рапп. – Режим доступа : [http:// www.archive.khpg.org/index.php ?id=1113917542](http://www.archive.khpg.org/index.php?id=1113917542).

В статтє освещаеться націоналістический аспект идеологии публицистических сочинений второй половины 60-х гг. XX в. украинского диссидента Валентина Мороза. Его идеи были своеобразным продолжением развития теории украинского интегрального национализма в условиях советского тоталитарного режима. Нациологические теории В.Мороза являются примордиалистскими в своей сущности и имеют много общего с парадигмами Д.Донцова, Ф. Ницше и Л. Гумилева. Исследовано формирование националистических взглядов В.Мороза, их характер, роль и значимость в среде диссидентского движения.

Ключевые слова: В.Мороз, украинский национализм, диссидентское движение, “Репортаж из заповедника имени Берши”.

The article deals with the nationalist aspect of the ideology of the Ukrainian dissident Valentyn Moroz publicist works of the second half of the 60-ies of the XX century. His ideas were a kind of continuation of the development of the Ukrainian integral nationalism theory in the conditions of the Soviet totalitarianism. The nation-logical theories of V.Moroz are essentially the prymordialistic and have many similarities with the paradigms of D.Dontsov, F.Nietzsche and L.Gumilyev. Formation of the nationalist views of V.Moroz, their nature, role and importance among the dissident movement are investigated.

Keywords: V.Moroz, Ukrainian nationalism, the dissident movement, “Report from the Reserve named after Beriya”.

УДК 94(477.86): 355.11

Володимир ФЕДОРАК

УПА В ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ ПАМ'ЯТКАХ ІВАНО-ФРАНКІВЩИНИ

У статті розкриваються історичні передумови та процес організації мережі музейно-туристичних комплексів, створених для формування національної системи краєзнавчих маршрутів з метою широкого висвітлення трагічної історії націоналістичного руху Опору репрезентованої діяльністю УПА на Прикарпатті.

Ключові слова: ОУН й УПА, національно-визвольна боротьба, історико-меморіальний комплекс, туристичні маршрути.

Характерною рисою сучасної Івано-Франківщини є спроба відтворити свій культурний поступ в історико-культурних пам'ятках особливо переломних моментів історії, свідченням чого є активна музеєфікація та розробка туристичних маршрутів у нашому краї пов'язаних із визвольним рухом середини минулого століття.

Проблема історичної ролі ОУН (Організація українських націоналістів) і її дітища – УПА (Українська повстанська армія), подекуди спотворена до невпізнання, перебуває в центрі жорстокої полеміки між різними політичними силами сучасної України, свідомо перетворюється в джерело напруги та дестабілізації в суспільстві. Як правило, про ці структури говорять або з неприхованим пафосом, або з неприхованою ненавистю. Через таку контрверсійність оцінок і є актуальним наше дослідження.

Вагомий внесок в аналіз історико-культурної спадщини періоду визвольних змагань на Прикарпатті зробили такі науковці, як С.Кузик [3], М.Кугутяк [5] та інші.

Мета дослідження полягає в комплексному історико-культурному вивченні спадщини періоду визвольних змагань середини ХХ ст. на Прикарпатті.

Відповідно до мети, ставимо перед собою розв'язання таких завдань:

- проаналізувати експозиційне наповнення музеїв, присвячених лідерам ОУНівського підпілля на Прикарпатті;
- з'ясувати можливість залучення історико-культурних складових до туристично-екскурсійної діяльності на Івано-Франківщині.

Збереження та класифікація історико-культурної спадщини на Прикарпатті періоду визвольних змагань ОУН й УПА в роки Другої світової війни є важливими передусім для збереження історичної пам'яті, адже в цей період, без перебільшення можна стверджувати, було сформовано підґрунтя нинішньої незалежності.

Треба сказати, що населення Прикарпаття з початком війни опинилося “між двох вогнів”, як слушно зазначає український дослідник М.Кугутяк. ОУН була єдиною організацією, яка чинила збройний опір як політиці радянзації, так і нацистським загарбникам. Із цього випливає складність історичних оцінок її діяльності й важливість збереження матеріальних артефактів, пов'язаних з її історією [5, с.310].

Майже дванадцятирічна історія УПА (1942–1954) залишила багатий документальний слід у вітчизняній науці, і це сприяє інтенсифікації процесу збереження численної культурної спадщини, пов'язаної із цим складним історичним періодом, у тому числі й на Прикарпатті. Нині в складі Національного архівного фонду України перебуває значна кількість документів, що різнобічно відображають цей історичний феномен збройної боротьби українського народу за свою незалежність у конкретних історичних умовах Другої світової війни. Зокрема, це документи власне ОУН та УПА щодо створення й діяльності збройної української сили: організаційно-розпорядчі матеріали, політично-пропагандистські документи осередків ОУН, поточне діловодство та листування відділів УПА.

Проблема культурологічних аспектів збереження історичної спадщини УПА має велику кількість теоретико-концептуальних трактувань, тому існує необхідність формулювання сучасних комплексних теоретичних підходів щодо управління проектами повернення та збереження культурних цінностей. Це зумовлено тим, що період визвольних змагань є часом військових дій на території України, історичне трактування наслідків яких неоднозначне.

Важливим у контексті об'єктивної історичної оцінки визвольних змагань періоду Другої світової війни є створення музеїв як осередків збереження історичної пам'яті народу, передусім про трагедії військового часу. На нашу думку, безпосереднім поштовхом до початку підпільної боротьби проти радянських окупантів стали розстріли радянською владою політичних в'язнів в урочищі Дем'янів лаз неподалік Івано-Франківська. Слід відзначити, що процес відновлення історичної пам'яті та реабілітації жертв комуністичного терору розпочався 21 вересня 1989 р., коли розкопки з метою перепоховання жертв політичних репресій розпочали члени культурно-наукового товариства “Рух” та історико-культурного товариства “Меморіал”. Володіючи певним документальним багажем, унаслідок скрупульозної роботи активістів, удалося встановити особи деякого із закатованих за знайденими в могилах документами, протоколами обшуків, копіями вироків, а також уцілілими особистими речами. 28 жовтня 1989 р. відбулося

перепоховання жертв сталінських репресій, безпосереднім керівником якого був народний депутат України Р.Круцик. У 1998 р. недалеко від поховань відкрили меморіальний комплекс “Дем’янів лаз”, а у 2009 р. безпосередньо в каплиці відкрито Музей жертв комуністичних репресій. Важливість таких кроків викликана тим, що, завдяки численним екскурсіям у Меморіальний комплекс учнів і студентів міста й області, зберігається пам’ять про трагедію народу, що дає підстави для її неповторення в майбутньому [4, с.86].

Важливим етапом у процесі збереження історичних пам’яток було відкриття в 1997 р. в Івано-Франківську одного з перших в Україні державних музеїв визвольних змагань. Ініціаторами його створення стали вже згадане обласне товариство “Меморіал ім. В.Стуса” та Івано-Франківська обласна рада. У формуванні фондів музею, їх поповненні, а також створенні потужного бібліотечного фонду посильну участь узяли представники української діаспори та рядові члени “Меморіалу”. Основою музейного фонду стали оригінальні листівки, брошури, журнали ОУН та УПА, а також предмети й документи, знайдені під час розкопок у Дем’яновому лазі. Одна з постійних експозицій музею називається “Боротьба ОУН і УПА за незалежність України” [6, с.16].

Іншим осередком збереження історико-культурної спадщини Прикарпатського краю є відкритий 11 березня 1999 р., згідно з рішенням V сесії Косівської районної ради, спільно з районною організацією Конгресу Українських націоналістів Музей визвольних змагань Карпатського краю.

Експозиція із застосуванням спецефектів світла й озвучення подає інформацію про історичні події в Україні загалом і на Гуцульщині й Косівщині з 1920 до 1954 років. Тематична експозиція музею охоплює часовий проміжок 20–50-х рр. ХХ століття, пов’язаний з переломними етапами вітчизняного державотворення: героїчною боротьбою УПА, діяльністю ОУН, репресіями режиму проти патріотів-українців. Базою експозиції стали матеріали, зібрані учасницею українського руху Опору Д.Кошак та її побратимами, матеріали Яворівського фотоархіву УПА, експонати, документи, які потрапили в музей від інших небайдужих людей. У створення експозиції вагомий вклад зробили засновники, зокрема, районна рада з бюджетною підтримкою, художники-студенти Косівського інституту прикладного та декоративного мистецтва, ветерани районного братства УПА й працівники Івано-Франківського музею визвольних змагань Прикарпатського краю [2].

Головне завдання музею, як й інших осередків такого типу, – зберегти пам’ять про правдиву, не викривлену радянською ідеологією історію визвольних змагань українського народу та виховати почуття патріотизму в сучасній українській молоді. У музеї знаходиться книга пам’яті жертв репресій з іменами всіх постраждалих. Згідно з постановою Кабінету Міністрів від 2006 р., установа належить до державних фондів музеїв України і є філіалом Івано-Франківського музею визвольних змагань Прикарпатського краю. Загальний фонд музею становить 1 440 експонатів, бібліотечний – 569.

Найважливішими постатями цього періоду, які фактично очолили визвольну боротьбу, були керівник ОУН С.Бандера та його заступник Р.Шухевич (військовий псевдонім Тарас Чупринка). На Прикарпатті існують музейні комплекси, присвячені обом цим постатям.

Зокрема, історико-меморіальний музей Степана Бандери, який знаходиться на Калушині в с. Старий Угринів, присвячений особистості, іменем якої називався національно-визвольний рух 40–50-х років ХХ століття за побудову й утвердження Української держави [2].

Відродження славетного імені розпочалося в тридцяту річницю вбивства С.Бандери – 15 жовтня 1989 р., коли вперше на Батьківщині – у Старому Угринові, встановлено березовий хрест і проведено багатолюдний мітинг. З ініціативи Спілки націоналістичної української молоді закладається пам’ятний камінь на родинному обійсті в День Героїв 1990 р., а 14 жовтня того ж року постає перший в Україні пам’ятник Степану Бандері (автор Віктор Рожик). Тоді ж освячено каплицю Покрови Пресвятої Богородиці, яка була зруйнована за комуністичного режиму (1984) і відновлена громадою села. Невдовзі, 30 грудня 1990 р., у Старому Угринові пролунав потужний вибух, який зруйнував монумент.

21 січня 1991 року відбулася спільна сесія Калуських міської та районної рад, яка прийняла рішення про будівництво меморіального комплексу в Старому Угринові. 30 червня

1991 р. з нагоди 50-ліття проголошення Акта відновлення Української держави було відкрито ще один, другий, пам'ятник національному герою в його рідному селі.

17 серпня 1992 р. під час проведення Всеукраїнської акції “Томін Чорного лісу”, приуроченої 50-літтю створення УПА, урочисто відкрито третій (цього разу бронзовий) пам'ятник Провіднику ОУН (автори: архітектор Зіновій Давидюк, скульптори Микола Пасікіра та Любомир Яремчук). Того ж року в уцілій частині родинного помешкання розпочинає свою діяльність музей Степана Бандери [2].

1 січня 1998 року онук Провідника ОУН – С.Бандера закладає у фундамент будівлі капсулу з посланням до нащадків, розпочавши цим будівництво новітнього музейного приміщення. Відкриття експозиції в ньому відбулося 30 грудня 2000 р. До цього часу музей діяв в уцілій кімнаті священничої резиденції, у якій проживала родина Бандер з 1906 до 1933 років.

1 січня 2009 р., у соту річницю від дня народження провідника ОУН, відкрито нову музейну експозицію на базі історико-меморіального комплексу: відновлено резиденцію священника та здійснено реекспозицію в новому приміщенні музею. Автором оновленої експозиції є музезнавець А.Гайдамаха.

У п'ятдесяту річницю загибелі С.Бандери 15 жовтня 2009 р. відбулося урочисте відкриття четвертого експозиційного залу музею. Автором дизайну виступив Б.Губаль. Відновлення родинного помешкання відбувалося відповідно до проведених працівниками музею та красназвцями досліджень. Було відновлено інтер'єр кімнат, у яких проживала сім'я Бандер, наповнено його оригінальними речами, що були власністю сім'ї.

Перший експозиційний зал розкриває відвідувачам формування національної свідомості галичан, державотворчі процеси початку ХХ століття, у яких активну участь брав о. Андрій Бандера.

Тут представлені матеріали, які ілюструють період навчання С.Бандери в Стрийській гімназії, його участь у “Пласті”. Також відображені його громадська діяльність у рідному селі, відновлення роботи театрального гуртка, праця в читальні “Просвіти”, створення кооперативу, заснування осередку товариства “Луг” і, звичайно, організація націоналістичного підпілля на теренах Калущини.

У другому залі показано історію виникнення та діяльність підпільних націоналістичних організацій Української військової організації й ОУН, їх боротьбу проти польської та радянської влади, розкрито процес становлення С.Бандери як провідника ОУН й організовані ним пропагандистські та інші акції. Центральна частина експозиції присвячена відомому політичному процесові проти 12 членів ОУН, який відбувся у Варшаві. Матеріали висвітлюють міжнародні події, які передували Другій світовій війні, і нову хвилю українського національного піднесення, апогеєм якої стало проголошення у Львові Акта відновлення Української держави й формування Українського Державного правління, а також трагічну долю молоді держави та її керманців.

Особисте життя провідника висвітлюється в третьому залі, у якому розміщені унікальні світлини із сімейного архіву Бандер: прогулянки С.Бандери з дітьми, дружиною та друзями, мандрівки до лісу тощо [2]. В експозиції четвертого залу, що присвячена біографії лідера ОУН, відображено перебування С.Бандери в еміграції, створення та діяльність Закордонних Частин ОУН, розміщено ряд особистих речей провідника: власна друкарська машинка, посвідчення та документи на ім'я Stephan Popel, під яким проживав С.Бандера. Велику увагу приділено загибелі Провідника та подальшим подіям, що були з нею пов'язані. В експозиції розкривається ще одна трагічна сторінка української історії: масові депортації населення Західної України у віддалені райони Радянського Союзу. Мовчазними свідками цих жахливих акцій є не тільки світлини, а й цікаві речові матеріали, такі як листи, саморобні листівки, вишивані хусточки, які дарували близьким на спомин, і багато інших речей. Зацікавлює відвідувачів і криївка, відтворена на зразок тих, які використовувалися підпільниками в часи української визвольної боротьби.

На відзначення 100-річчя від дня народження Провідника ОУН в Івано-Франківську було відкрито пам'ятник Герою України, а весь 2008 р. проголошений роком С.Бандери в Івано-Франківській області. Частиною меморіального комплексу займає Музей визвольних змагань, у

якому міститься постійно діюча експозиція художніх портретів і світлин бійців УПА. На відкритті пам'ятника С.Бандері перший заступник міського голови З.Фітель слушно наголосив на важливості й актуальності цієї події в контексті національно-патріотичного виховання молоді: “По-перше, це є пам'ять про тих людей, які поставили своє життя на олтар історії. По-друге, це є виховний момент, молодь має знати історію України, хто такий Степан Бандера. І про його роль в національно-визвольних змаганнях вона повинна знати правду. І, по-третє, наш край є туристичний. Навідуються до нас багато людей і, мабуть, через такі комплекси, через такі пам'ятники мали би вони довідуватися про Прикарпаття” [1].

Іншою важливою постаттю в керівництві національно-визвольним рухом був безпосередній військовий командир УПА Р.Шухевич, музей якого відкрито й освячено 14 жовтня 2004 р. у с. Тишківці Городенківського району Івано-Франківської області. Експозиції розміщені у двох кімнатах приміщення Народного дому та в одному із залів бібліотеки в цьому ж будинку. Показано історію родини Шухевичів, що сприяє повнішому розкриттю постаті головного командира – людини, яка успадкувала кращі риси галицького інтелігента: патріотизм, освіченість, духовність, високу внутрішню культуру. Тут представлено галерею визначних представників роду Шухевичів, з якого вийшла велика когорта політичних, культурних, громадських і військових діячів. Про перекладацьку та духовну працю прадіда Романа о. Йосипа Шухевича (1816–1870), пароха с. Тишківці Городенківського повіту, свідчить експонована книга “Переводи і наслідування” (1883) з передмовою Івана Франка [3, с.42].

Один з експонатів музею – родовідна лінія Шухевичів, що бере початок від отця Осипа, який у 1841 р. перебрав парохію в селі. Найвидатнішим у родині був син Осипа – Володимир, професор, педагог, всесвітньо відомий етнограф. Найбільша увага в музеї зосереджена на постаті Романа Шухевича (Тарас Чупринка, Тур, Роман Лозовський, Чернець, Туча, Степан, Щука, Дзвін), Головнокомандувача УПА, діяльність якого невід'ємна від його особистості.

Важливе місце в процесі збереження історико-культурної спадщини періоду визвольних змагань належить розробці туристичних маршрутів, пов'язаних з найважливішими подіями цього складного періоду як України в цілому, так і Прикарпатського краю зокрема.

За сприяння Головного управління туризму і культури Івано-Франківської облдержадміністрації було розроблено ряд туристичних маршрутів, спрямованих на популяризацію краєзнавчого туризму.

Це, зокрема, маршрут “Повстанською Бойківщиною”, адже саме в цьому етнографічному регіоні Прикарпаття функціонували вишкільні табори УПА, були розташовані збройні арсенали, відбувся один із важливих партизанських боїв на горі Яворина, унаслідок якого загинув крайовий провідник ОУН Карпатського краю Я.Мельник (Роберт) [6, с.36].

Інший маршрут охоплює територію сучасних Богородчанського та Надвірнянського районів. У період партизанської боротьби вони входили до тактичного відтинку “Чорний ліс”. У віддалених і важкодоступних гірських місцях вояки УПА організували склади амуніції, зброї, продуктів харчування. На цьому маршруті можна побачити ряд збережених лісових кришок.

Ще один особливо цікавий маршрут прокладено гірськими, Верховинським і Косівським, районами Івано-Франківщини. На цих гірських теренах відбулося багато кровопролитних боїв із німецькими й радянськими окупантами, на Гуцульщині дислокувалися курені Коломийського тактичного відтинку УПА. Маршрут багатий пам'ятними хрестами й каплицями, спорудженими на пошану трагічної загибелі українських партизан [6, с.137].

Найефективнішою формою пристосування пам'яток історії діяльності УПА до функціонування в ролі екскурсійних об'єктів культурно-пізнавального туризму є організація на їх основі тематичних меморіальних і музейних комплексів, оскільки саме таким чином відбувається процес збереження історичної пам'яті, тягlosti поколінь. Адже збройна боротьба ОУН й УПА всередині минулого століття з історичної точки зору важлива не в контексті досягнення проміжного результату (рух Опору був повністю знищений радянською тоталітарною машиною), ця боротьба не була позбавлена реального сенсу в контексті актуалізації й реалізації в майбутньому національної ідеї шляхом створення незалежної держави.

1. В Івано-Франківську відкрили пам'ятник Степанові Бандері [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті : <http://www.radiosvoboda.org/content/news/1365625.html>.
2. Історико-меморіальний музей Степана Бандери [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті : <http://museum-bandera.if.ua>.
3. Кузик С. Штаб-квартира Романа Шухевича у Княгиничах / С. Кузик. – Коломия, 2007. – 192 с.
4. Культурно-мистецька панорама Івано-Франківська. – Івано-Франківськ, 2012. – 180 с.
5. Прикарпаття: спадщина віків. Пам'ятки природи, історії, культури, етнографії : історико-культурологічне видання / голов. ред. М. Кугутяк. – Львів, 2006. – 568 с.
6. Стежками Української повстанської армії : туристичний путівник. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2007. – 200 с.

В статье раскрываются исторические предпосылки и процесс организации сети музейно-туристических комплексов, созданных для формирования национальной системы краеведческих маршрутов с целью широкого освещения трагической истории националистического движения сопротивления представленной деятельностью УПА на Прикарпатье.

Ключевые слова: ОУН-УПА, национально-освободительная борьба, историко-мемориальный комплекс, туристические маршруты.

In the article historical pre-conditions and process of organization of network open up museum-tourist complexes created with the purpose of forming of the national system of regional routes with the purpose of wide illumination of tragic history of nationalistic motion of resistance of UPA presented activity on Prykarpattya.

Keywords: OUN-UPA, national liberation fight, istoriko-memorial'ny complex, tourist routes.

УДК 904–061.75: 94 (477.86)

Михайло ПАНЬКІВ

ПАМ'ЯТКИ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В 40–50-х рр. ХХ СТОЛІТТЯ НА ПРИКАРПАТТІ

У статті висвітлено матеріали, що стосуються духовної культури (пісні, переклади), матеріальних пам'яток (символічні могили, пам'ятники та пам'ятні дошки, хрести, відновлені бункери та ін.) періоду національно-визвольної боротьби українського народу в 40–50-х рр. ХХ ст. на Івано-Франківщині.

Ключові слова: могили, пам'ятники, пам'ятні дошки, хрести, каплички, пісні, перекази, партизани, Прикарпаття.

Івано-Франківщина належить до тих областей України, де національно-визвольний рух у 1940–1950-х рр. в Україні був наймасовішим і найактивнішим. З кожного міста й села пішли добровольцями десятки, а то й сотні юнаків і дівчат. У кожному населеному пункті діяли підпільні організації ОУН. Боротьба українських патріотів за незалежність своєї Вітчизни була тривалою та надзвичайною жертвною. Це було одне з найбільших піднесенень у всій історії боротьби за державну незалежність. Отож зрозуміло, що ця боротьба залишила глибокий слід у матеріальних і духовних пам'ятках по всій країні. Особливо численні такі пам'ятки на території Прикарпатського краю. Передовсім вони знайшли свій відповідний вияв у матеріальних пам'ятках.

Українці споконвічно шанували могили своїх пращурів, які для них були священними. Однією з найбільших образ для українців було осквернення їхніх могил. Високі могили висипали на місці братських поховань або поховань героїв, які загинули в боротьбі за волю народу. Могили оспівані в народних піснях. Бажанням і заповітом кожного воїна, козака, який ішов у бій, було бути похованим у високій могилі. “Казав висипати високу могилу, / Казав посадити червону калину”, – співається в пісні.